

Pap Balázs

Gyülekezeti ének és zsoltárparafrázis*

A régi magyar nyelvű költészet műfajai közt való eligazodás módfelett nehéz, ha ugyan nem lehetetlen föladat. Nehéz, mert ritkaságszámba megy, hogy valaki a régiségből támpontot kínáljon ehhez, épp emiatt nem ritkán maguknál az verseknél is nagyobbra tartunk egy-egy azokat, vagy azok műfaját érintő félmondatot. S majdhogynem lehetetlen, hiszen ezek a félmondatok sokszor egymásnak is ellentmondanak, és remélni sem könnyű, hogy akár egy kortárs eligazodni vágyónak siker koronázhatta valaha is szándékát.

Vagyis nem lehetünk biztosak benne, hogy létezett, vagy létezni fog az a pillanat, amelyben egyáltalán lehetséges a műfajok közti eligazodás.

A zsoltárfordítások, -parafrázisok esetében is ilyen kacifántos a helyzet, noha az alapfeltételként szabható körülmény, a kapcsolat a bibliai *Zsoltárok* könyvével a fogalom értelmezésében látszólag arkhimédészi pontot kínál. Sajnos azonban tényleg csak látszólag. Az alábbi dolgozat e dilemmára pillant rá a számos lehetséges nézőpont egyikéből.

Az előadásban két háromságtani kérdések szempontjából is érdekes, és emiatt kortárs prózai szövegekben (túlnyomórészt a *Pécsi disputában*) értelmezett zsoltár, a második és a 110., kapcsán igyekszem áttekinteni, milyen tág határokat szab a zsoltárparafrázis műfajának a 16. század.

A *Pécsi disputa* – és általában a trinitárius–unitárius viták – idézett lokuszai között a *Zsoltárok* könyvét két psalmus reprezentálja túlnyomórészt: a második és a 110. zsoltár. Voltaképpen nincs ebben semmi meglepő: e két zsoltárszöveg az, amelyet szívesen, és mérsékelt erőfeszítésekkel olvasnak a háromságosok a preegzisztens Krisztusra.

A második zsoltár 16. századi, nem szentháromságtagadó fordításain (három földolgozásról van szó)² remekül megfigyelhető, hogy az egyéb zsoltárokhoz képest milyen szoros szövegközeliséggel állíthat elő a szerző a gyülekezeti énekekhez igazodó mértékben krisztianizált tartalmat.

* A szerző a tanulmány elkészítése idején az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásában részesült.

² Ezekről ld. PAP Balázs, „A második zsoltár, Enyedi György és egyéb unitáriusok” in *Enyedi 460. Tanulmánykötet Enyedi György születésének 460. évfordulójára rendezett kamarakonferencia előadásából*, szerk. K. KAPOSI Krisztina, LOVAS Borbála (Budapest: MTA-ELTE HECE, 2016), 209–218.

Emiatt is tűnik első-, de talán többedik pillantásra is furcsának, hogy mai tudásunk szerint a 16. században az egy Bogáti Fazakas Miklóson kívül senki nem készített verses földolgozást a 110. zsoltárhoz.

Pedig újszövetségi megidézései, korrespondenciái alapján problémamentesen és könnyedén közvetlenül Jézus Krisztusra olvasható, egyfelől Máté 22,44 miatt, ahol e zsoltárt idézve hozza zavarba Jézus a farizeusokat; másfelől a Zsidókhöz írt levél okán, amely többek között a 110. zsoltár első versével mutatja meg Krisztus angyaloknál nagyobb voltát.

Kálvin zsoltárkommentárjában erre – Krisztus saját magáról való bizonyágtételére – hivatkozva nem enged kétséget a szerinte egyetlen helyes értelmezési úthoz, és ezzel egybehangzóan nyilatkozik az 1560-as Heltai-féle zsoltárkönyv is a 110. zsoltár sommájában.

„Hogy e Psalmus a Krisztus Jézusra nézzen, azt a Krisztus Jézus ő maga megbizonyítja. Mát. 22. Szent Dávid ezokáért a Szentléleknek általa megjelönte, kicsoda a Krisztus, a mi megszabadítónk, és közbenjárónk, tudniillik igaz isten és ember, örökké való király és pap etc. Szép és igen drágalátos psalmus.”³

Míg a 110. zsoltár Bogátién kívül nem kap verses fordítást, addig a második zsoltárhoz több is készül. Ezek legkorábban készült darabja Szkhárosi Horvát András szerzeménye⁴.

Ezt a versezetet Huszár Gál és a *Váradai énekeskönyv* még a zsoltárok közt hozza, aztán a 74-es Huszár Gál-féle énekeskönyv és Bornemisza Péter *Énekek három rendbe* című kötete már – nem függetlenül attól a körülménytől, hogy időközben elkészült Zeleméri László új fordítása – a vegyes énekrészben közli, noha más zsoltárok alkalmasint több fordításban is szerepelhetnek egymás közvetlen szomszédságában. Szkhárosi *Panasza Krisztusnak* című szövegének esete épp amiatt izgalmas, hogy nem pusztán a közvetlen keresztényi tartalom elegyedik az ószövetségi szöveggel, a szerző ugyanis nem elégszik meg Krisztus zsoltárban való szerepeltetésével, de még Luthert is színre szólítja parafrázisában.

Pápa hatalma az míg regnála,
Ördög országa meggazdogola,
E' széles világ vakságba juta,
Krisztus Jézustól mert elszakada.

Az Bibliának nem vala híre,
Az breviárnak nagy sok kenyere,
Mind az papokot ez eléltette,
Az Krisztus Jézust egy sem hirdette.

3 RMNy 162, HELTAI Gáspár, *SOLTAR, az az Szent Davidnac es egyéb prophetáknak psalmusinak, avagy isteni dichireteknek könyue szép summátskákkkal es rövideden valo aertelmöckel* (Kolozsvar: Heltai, 1560) 229^v.

4 E vershez kimerítő elemzést készített Szilasi László SZILASI László, „Az ítélet sürgetése A panasz retorikája: szemrehányás és bevádolás XVI. századi panasz-versekben” in *Szolgalatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek* szerk. CsÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, Balassi Kiadó, 2009), 417–426.

De Luther Márton kárt tön páának,
 Hogy megjelenté vétkét Rómának,
 És elhirdeté mind ez világnak,
 Immár nincs haszna a' sok búcsúnak.

Az arany kaput mikor megnyitá,
 Mind ez világot hozzája hajtá,
 Kintől és büntől mind megoldozta,
 Sok ország kincsét ő betakarta.⁵

A korai énekeskönyv szerkesztők feltehetőleg a zsoltáryanag duzzasztása érdekében közlik egyszerű zsoltárparafrázisként a hitvitázó és pápistákon gúnyolódó, mindezt persze a második zsoltár aktualizálásával véghezvivő verset. Vagy a polemizáló hangot figyelmen kívül hagyva akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a korai énekeskönyv szerkesztők számára a Szkhárosi-parafrázis erős applikációja még a zsoltár műfaján belül is megfér.⁶

Vagyis az, hogy a második zsoltárhoz több magyar parafrázis is készült a 16. században, nem elsősorban teológiai kérdés. Nem a második zsoltár háromságtani szempontból kitüntetett szerepe csábította a szerzőket versfordításra – egy gyakorlottabb 16. századi protestáns szerző számára ugyanis aligha jelentett volna kihívást, hogy bármelyik zsoltárszöveget gyülekezeti énekké fordítsa. Valószínűbb, hogy a – jobb híján – második zsoltárként szereplő Szkhárosi-szöveget leváltandó készültek az újabb, nem antitrinitárius fordítások.

Vagyis sokkal természetesebb, hogy a 110. zsoltárhoz nem készül verses földolgozás, mint az, hogy a másodikhoz több is.

Tehát az a Huszár Gál, aki 1560-ban tudomásunk szerint legelőször publikálja kötete zsoltáros részének élén Szkhárosi *Panasza Krisztusnak* című versét (akkor még *A Második Psalmus. Quare fremuerunt gentes* cím alatt), tizennégy évvel később

5 A szöveget nem a kritikai kiadásból (*Régi Magyar Költők Tára II. XVI. századbeli költők művei I. 1527–1546.* kiad. SZILÁDY ÁRON, (Budapest: MTA, 1880.), 225.) idéztem, hanem az első ismert nyomtatott forrásából: Huszár Gál 1560-as énekeskönyvéből (RMNy 160/1; A Keresztyéni Gyülekezetben VALÓ ISTENI DICHERETEC, Óvár, Kassa, Debrecen: 1560, P4^v–P5^r). Noha a két szövegváltozat eltérései nem számottevőek, mégis mutatkoznak különbségek köztük. A Régi Magyar Költők Tára második kötetének sajtó alá rendezésekor e szövegváltozat még nem állt Szilády Áron rendelkezésére. Ha a Szkhárosi-szöveganyag forrásait szemügyre vesszük, csak néhány vers esetében találkozunk olyan forrással, melynek szövegkritikai értéke magas lenne. Ez esetben a Huszár Gál-kiadás a Szilády által főszövegbe emelt Bornemisz-féle *Énekek három rendbe* (RMNy 513 ENEKEC HÁROM RENDBE KVLöMB KÜLöMB FELEC, (Detrekő: 1582) CXCIV^v–CXCIV^r: [a kötet oldalszámozása e helyütt hibás]) szövegével egyenrangúnak tekinthető variáns.

6 Az erős applikáció alatt azt értem, hogy ez esetben a zsoltár története, melyben a Dávidra fenekedő pogányokat Isten megbünteti, melyet applikálni lehet Krisztusra, ez esetben továbbapplikálódik: a pogányok a hitetlen katolikusok lesznek stb. A koraprotestáns szerzők esetében a gondolat messze nem egyedi, elég csak Farkas András híres, egyben egyetlen ismert versére gondolnunk, ahol Jeruzsálem pusztulása a Krisztusra nem hallgató pogány zsidók miatt következik be s ehhez hasonlóan fenyeget a vers jelenében a pusztulás: a jámbor protestáns prédikátorokra nem hallgató pogány katolikusok miatt.

egyszerűen elhagyja újonnan szerkesztett énekeskönyvének zoltáros részéből (sőt magából a kötetből is kiejti), s helyére egy kevésbé bátor és kevésbé szárnyaló parafrázist illeszt. A gyülekezeti énekeskönyvek debreceni ágán, 1602-ig még azért eléldegél zoltárként a vers.

A két ág különbségeiből természetesen bizonyos következtetések levonhatók. A Szkhárosi-vers mindaddig a zoltárok közt kaphat helyet, amíg nem kerül helyette jobb – a debreceni ág szerkesztői pedig nem dolgozzák össze az evangélikus kiadványok tartalmát szervesen énekeskönyvekkel. Újfalvi Imre lesz az, aki 1602-ben lecseréli a Szkhárosi-verset, és helyette mindjárt két másikat is szerepeltet.

A 16. századi énekeskönyv-szerkesztői tehát képesek tartósan zoltárnak tekinteni zoltárokkal kapcsolatban álló szövegeket is.

És ha úgy áll a dolog, hogy a második zoltárnak látszó Szkhárosi szöveg (a műfajidegenség kifejezést nem mervén használni) a kegyességet fenyegető polemikus éle miatt esik ki a zoltárok közül az első adandó alkalommal, akkor talán az is állítható, hogy az egyszerű neves, vagy névtelen protestáns zoltárfordítókat háromságtani, vagy teoretikus kérdések mérsékelten foglalkoztatták. Illetve talán azt is, hogy a meglehetősen foghíjas 16. századi magyar nyelvű verses zoltáranyag kimondott célok nélkül alakult olyaná, amilyenek ma ismerjük.

A *Pécsi disputában* hosszabban megidézett két zoltár tehát nem egyenlőképp képviselteti magát az énekelt zoltárhagyományban. Bogáti Fazakas Miklós zoltárfordításában mégis kapcsolat látszik köztük, még ha mégoly kevéssé explicit is.

Nyilvánvaló, hogy a 16. századi normákhoz képest sok tekintetben más intenciókkal készül Bogáti Fazakas Miklós zoltárfordítása, habár Bogáti ezen vállalásában sem volt a legfontosabb szempont a szentháromságtagadó teológia explicit kifejtése és érvényre juttatása.

Bogáti zoltárfordítása számos szempontból különleges és egyedi.

Ő volt az első, aki a teljes zoltárkönyv magyar fordítását elkészítette, ráadásul egységes poétikai és teológiai elvek mentén. Nyilván ünnepelhető az elsőség okán is, én mégis a másik két szempontot hangsúlyoznám.

Bogáti zoltárfordításai – a Péchi Simon-énekeskönyv címirata szerint – „az üdőkbeli históriák értelme szerint külömb-külobb magyar ékes nótákra” készültek.⁷

Az *üdőkbeli históriák értelme* nem egyebet jelent, mint azt, hogy az egyes zoltárok, amennyire az tudható és megállapítható, eredeti történeti, történelmi kontextusukban szólalnak meg.

Vagyis míg a régi magyar zoltárfordítások túlnyomó többsége lelki és keresztényi értelmet közvetít, esetleg a liturgiához igazodik, néhol a zoltárszöveg alkalmi szituációra applikáltatik, addig Bogátinál a történeti, primér kontextus *épül meg, vagy kerül előtérbe*.

⁷ MKÉVB 33. *Péchi Simon-ék*. 13. A teljes címirat: „Psalterium. Magyar zoltár, kit az üdőkbeli históriák értelme szerint külömb-külobb magyar ékes nótákra az Isten gyülekezetinek javára fordított Bogáti Fazakas Miklós”.

Mindezt úgy, hogy erről az eljárásról – végeredményben a Bogáti-féle zsoltárfordítás poétikájának lényegéről – az idézett címiratnál bővebben semmi nem tájékoztatja az olvasót.

A nyomtatásban teljes egészében soha meg nem jelent, de számos kéziratoss forrásban ránk maradó szöveganyagot egyik forrásában nem előzi meg semmi-nemű szerzői előszó, és az egyes zsoltárok esetében sem rendelkezünk semmiféle kommentárral.

Már önmagában ez a jelenség meggondolkoztató. Nem pusztán azért, mert bizonyos zsoltárszövegek eredeti, ha úgy tetszik: „üdübeli históriák szerinti” értelmének megállapítása korántsem egyszerű és messze nem egyértelmű kizárólag a verses szövegek alapján, hanem a tekintetben is elgondolkodásra kell, hogy késztesen minket, hogy milyen műveltségű befogadóval számolt szerzőjük.

Míg az első kérdésben, vagyis a primer kontextus pontos megállapításánál – mint látni fogjuk – épp a szóban forgó két zsoltár esetében épp a *Pécsi disputa* lehet hathatós segítségünkre, addig a másik kérdés alighanem megválaszolatlan marad.

Az egyetlen zsoltárszöveg kivüli, paratextuális támpont, mely a zsoltár história szerinti értelmezésében segítségünkre lehet, és irányítja az olvasást, az a versek argumentatív akrosztichona. Bogáti a strófakezdő betűkben nem a kortársaktól megszokott információkat hozza, hanem az aktuális zsoltár tartalmával és talán értelmezésével kapcsolatban közöl rövid iránymutatást.

A 110. zsoltár argumentatív akrosztichonja: *Istenes királyról*.

CX : Istenes királyról. ⁸	Psalmus CX · Istenes királyról ¹⁰
PSALMUS CX. Istenes királyról ⁹	110. zsoltár ¹¹
1.) Isten az Úr, az én Urnak monda, hogi gondod volt én parancsolatimra, ez után azért űlj az én iobbomra, én gondolok az te méltóságodra.	1.) Isten, az Úr, az én uramnak monda, Hogy gondod volt én parancsolatimra, Ezután azért űlj az én jobbomra, Én gondolok az te méltóságodra.
1.) Isten az Úr, az én Urnak monda, hog gondod volt én parancsolatomra, ez után azért űlj az én iobbomra, gondom lezen az te méltóságodra.	1.) Isten, az Úr az én uramnak monda, Hogy gondod volt én parancsolatimra, Ezután azért űlj az én jobbomra, Én gondolok a te méltóságodra.
2.) Segítfegemet im te melled adom, ellenfegetet Coronához haitom, mint egi samolt labod ala űgi niomom, fzeked elöť feieket meg haitatom.	2.) Segítségemet, im, temelléd adom, Ellenségedet koronához hajtom, Mint egy zsámolyt, lábod alá űgy nyomom, Széked elöťť fejeket meghajtatom.
2.) Segetfegemet im te melled adom, ellenfegetet Coronához haitom, mjnt eg' samolt labod ala vg' niomom, fzeked elöť feieket megh haitatom.	2.) Segítségemet, im, temelléd adom, Ellenségedet koronához hajtom, Mint egy zsámolyt, lábod alá űgy nyomom, Széked elöťť fejüket meghajtatom.

8 MKÉVB 33, *Péchi Simon-énekeskönyv*, 223–225.

9 MKÉVB 22, *Szenterzsébeti Bogáthi-kódex*, 127^v–128^v

10 BOGÁTI FAZAKAS Miklós, *Magyar zsoltár*, kiad. GILICZE Gábor, SZABÓ Géza, utószó DÁN Róbert, (Budapest: Magyar Helikon, 1979), 177–180.

11 BOGÁTI FAZAKAS Miklós, *Magyar Zsoltár 151 verses parafrázisban, fordította Bogáti Fazekas Miklós 1580 és 1590 között*, kiad. GILICZE Gábor, (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2009). <http://mek.oszk.hu/07900/07965/07965.htm>

- 3.) Te rollad az egefz orfzag ezt tartia,
Sionban az Vr fzekedet meg algia,
Istapod ereiet onnat mutattia,
ellensegedet minden fele rontia.
- 3.) Teróllad az egész ország ezt tartja,
Sionban az Úr székedet megáldja,
Istápod erejét onnat mutatja,
Ellenségedet mindenfelé rontja.
- 3.) Te rolad az egez orzag azt tartia,
Sionban fzekedet az Vr meg algia,
Istapod ereiet onnan mutattia,
ellensegedet minden fele rontja.
- 3.) Terólad az egész ország ezt tartja,
Sionban az Úr székedet megáldja,
Istápod erejét onnat mutatja,
Ellenségedet mindenfelé rontja.
- 4.) Ez ieles nap im ueled uagion minden,
io keduel az fzent lada mellet megien,
innepló köntösben, uigan es frísen,
mint kiralt, ugi kefer mint lehet fzebben.
- 4.) Ez jeles nap, ím, veled vagyon minden,
Jó kedvvel az szent láda mellett megyen,
Innepló köntösben, vígan és frissen,
Mint királt, úgy késér, mint lehet szebben.
- 4.) Ez Jeles nap im Veled vagion mjnden,
io keduel az zent lada mellet megen,
Jnnepló köntőfben, vígan es frísen,
mjnt kiralt, keferj mjnt lehet fzebben.
- 4.) E jeles nap, ím, veled vagyon minden,
Jó kedvvel a szent láda mellett megyen,
Ünnepló köntösben, vígan és frissen,
Mint királyt, úgy kísér, mint lehet szebben.
- 5.) Nem keuefb, mint niari harmat hainalban,
oly örömet mint harmat a hullasban,
fzantalan ennelkwlis orfzagodban,
igi uifzi az fzent fatort fzep Sionban.
- 5.) Nem kevésb, mint nyári harmat hajnalban,
Oly örömet, mint harmat a hullásban,
Szántalan enélkül is országodban,
Így viszi az szent sá tort szép Sionban.
- 5.) Nem keuefb, mint niarj harmat hainalban,
olj örömet mint harmat a hullasban,
fzantalan ennelkwlis orfzagodban,
Jg' vizi az fzent Satort fzep Sionban.
- 5.) Nem kevésb, mint nyári harmat hajnalban,
Oly örömet, mint harmat a hullásban,
Szám talan enélkül is országodban,
Így viszi a szent sá tort szép Sionba.
- 6.) Erös es fzep kiraly te termeted,
noha fötet mint hainal te nemzeted,
ezt tettetefse teszi te Istened,
ha hadra kelis igi kezzen te neped.
- 6.) Erös és szép, királyi te termeted,
Noha sötét, mint hajnal te nemzeted,
Ezt tettetessé teszi te Istened,
Ha hadra kel is, így készen te néped.
- 6.) Erös es fzep te kiralj termeted,
noha fetet mjnt hajnal te nemzeted,
ezt rettenetefse tezej Istened,
ha hadra kellis Jllj kezen te neped.
- 6.) Erös és szép, királyi te termeted,
Noha sötét, mint hajnal te nemzeted,
Ezt tettetessé teszi te Istened,
Ha hadra kel is, így készen te néped.
- 7.) Sötet hajnalj efö la mely firos,
tudod mikor paztor ualal mely hafznos,
io keduö neped ueled uigh es hangos,
kitöl ellenfegiden diadalmos.
- 7.) Sötét hajnali eső, lá, mely zsíros,
Tudod, mikor pásztor valál, mely hasznos,
Jókedvű néped veled víg és hangos,
Kitől ellenségeden diadalmos.
- 7.) Setet hajnalj esö la melj firos,
tuttad mjkor paztor valal melj haznos,
Jo keduö neped veled vigh es hangos,
kitöl ellenfegiden diadalmos.
- 7.) Sötét hajnali eső, lá, mely zsíros,
Tudod, mikor pásztor valál, mely hasznos,
Jókedvű néped veled víg és hangos,
Kitől ellenségeden diadalmos.
- 8.) Kezere, hwtire az Vr fogatta,
az bölcz Isten befedet meg sem banja,
hogi az hwthöz ily fzerelmedet lattia,
fzekedet foha mas fainak nem aggia.
- 8.) Kezére, hütire az Úr fogadta,
Az bölcs Isten, beszédét meg sem bánja,
Hogy az hűthöz ily szerelmedet látja,
Székedet soha más fajnak nem adja.
- 8.) Kezere, hitjre az Vr fogatta,
az bölcz Isten bezedet meg sem bannia,
hog az hwthöz Ilj zereledet lattia,
fzekedet foha mas finak nem aggia.
- 8.) Kezére, hitére az Úr fogadta,
A bölcs Isten, beszédét meg nem bánja,
Hogy a hithez ily szerelmedet látja,
Székedet soha más fajnak nem adja.

- 9.) Igaz hűtre hogy az országot uitted,
Isten tiszteletire neped inted,
az fatorban Cantorit el rendeled,
Melchifedek király niomat köüetted.
- 9.) Igaz hwtre hog az országot vitted,
Isten tiszteletire neped inted,
az satorba Cantorid el rendelted,
Melchifedech kiralj niomat köüetted.
- 10.) Regen Melchifedek ez uarost birta,
király ualuan az hűtre iol gondola,
Istent igazan nepeuel vallata,
kiert Abraham neki defzmat ada.
- 10.) Régen Melchifedek ez várost birta,
Király valván az hűtre jól gondola,
Istent igazán népével vallatá,
Kiért Ábrahám neki dézsmát ada.
- 10.) Régen Melchisédek e várost birta,
Király lévén a hitre jól gondola,
Istent igazán népével vallatá,
Kiért Ábrahám neki dézsmát ada.
- 11.) Azon tiztbe teged Isten ualafzta,
hogy az hűtre uagion gondod igen iollia,
az te neped felöl azert fogagia,
hadbeli fzepeu predat neked mutatitia.
- 11.) Azon tiztbe teged Isten valazta,
hogy gondod vagion az hitre iaüallia,
az te neped felöl azert fogaggia,
hadbelj fzepeu praedat neked mutatitia.
- 12.) Le ueri neped te ellensegedet,
röüid nap az fzmoped pogan nepeket,
fökeppen az kemeny Ammon nemzetet,
kik ezelött csak rontak ez fzent nepet.
- 12.) Le verj neped te ellenfegidet,
röüid nap az fzmofzed pogan nepeket,
fwkeppen az kemenj Ammon nemzetet,
kik az előtt csak rontak az fzent nepet.
- 13.) Iobbod felöl al mindenkor az Isten,
te melletted buful indul kemenien,
ha meg indul fok király feie felien,
mert el efik minden ő keze ellen.
- 13.) Jobbod felöl áll mindenkor az Isten,
Temelleted búsul, indul keményen,
Ha megindul, sok király feje féljen,
Mert elesik minden ő keze ellen.
- 13.) Jobbod felöl áll mindenkor az Isten,
Temelleted búsul, indul keményen,
Ha megindul, sok király feje féljen,
Mert elesik minden ő keze ellen.
- 14.) Rajtok az fzent nep bozzuiat meg allia,
kit fok wdötöwl fogua pogan banta,
Mofes utan Saulig niomorgata,
te altalad törüent tefzen, azt fzanta.
- 14.) Rajtok az zent nép bozzúját megállja,
Kit sok üdötöl fogua pogány bánta,
Mózes után Saulig nyomorgata,
Teáltalad törvényt teszen, azt szánta.
- 14.) Rajtuk a szent nép bosszúját megállja,
Kit sok időtől fogva pogány bánta,
Mózes után Saulig nyomorgatá,
Teáltalad törvényt teszen, azt szánta.

- 15.) Ot uaj menj pogan uerpatak megien,
fzantalan test hever abba fok helien,
Ammon nemzet kiralia kezben lefzen,
fő uarosa, Rabbatis mienk lefzen.
- 15.) Ott vajh, mennyi pogány vérpatak megyen,
Szántalan test hever abba sok helyen,
Ammon nemzet királya kézben leszen,
Fővárosa, Rabbat is mienk leszen.
- 15.) Ot vaj menj pogan ver patak megen,
fzantalan test heur abban fok helien,
Ammon nemzet kiralia kezben lezen,
w varofa, Rabbatis mjenk lezen.
- 15.) Ott vajh, mennyi pogány vér-patak megyen,
Számptalan test hever abban sok helyen,
Ammon-nemzet királya kézben leszen,
Fővárosa, Rabbat is mienk leszen.
- 16.) Lefzen olj nagi uerontas ot az harcon,
hogi az test hempelig az uerpatakon,
abba le haiolua ihatol fzomion,
fenki nem bant az utan, wlfz bodogon.
- 16.) Leszen oly nagy vérontás ott a harcon,
Hogy az test hempelyeg a vérpatakon,
Abba lehajolva ihatol szomjon,
Senki nem bánt azután, ülsz bódogon.
- 16.) Lezen olj nagi ver ontas ot az harczon,
hog az test hömpöliögh az vér patakon,
abban be haiolua ihatol zomjan,
fenkj nem bant az vtan, elz bodogon.
- 16.) Leszen oly nagy vérontás ott az harcon,
Hogy a test hömpölyög az vérpatakon,
Abba lehajolva ihatol szomjan,
Senki nem bánt azután, ülsz boldogan.
- 17.) Dauid hwítit egefz Ifrael erte,
hogi az fzent Ladat Sionba fel uiue,
örömmel ezt iouendöle, igire,
fzaz tizedik enekebe ielente.
- 17.) Dávid hütít egész Izrael érté,
Hogy az szent ládat Sionba felvivé,
Örömmel ezt jövendölé, ígíré,
Száztizedik énekébe jelenté.
- 17.) Daujd hitit egez Ifrael erte,
hog az fzent ladat Sionba fel uiue,
örömmel ezt Jöuendöben, igere,
fzaz tizedjk enekeben ielente.
- 17.) Dávid hitét egész Izrael érté,
Hogy a szent ládat Sionba felvivé,
Örömmel ezt jövendölé, ígéré,
Száztizedik énekében jelenté.

Érdemes kihasználni azt a kivételes helyzetet, melyet a vers háromságtani vitákban betöltött szerepe okoz, vagyis, hogy Válaszúti György prózai zsolttár-magyarázatai a *Pécsi Disputában*, ha polemikus formában is, de rendelkezésünkre állnak.

A *Pécsi disputa* vonatkozó része először azt látja be, kiről nem szólhat a zsolttárszöveg. Nem lehet a zsolttár szereplője az atyával egyállatú fiúisten, hisz őt nem kellett az atya jobbjára felemelni, rá nem igaz, hogy Isten engedelmeből lett volna Sionban hatalma, ahogy az sem, hogy Isten esküvéséből és ígéréteiből adatott volna neki *uraság* Melkisédek rendje szerint,¹² hanem „azt akarta megmutatni, mikor miképpen és honnét kezdett Isten felmagasztalni Dávidot és mely uraságra akarta felmagasztalni őt.”¹³ Ezután a Jehova és Adonai szavak jelentésének különbségét tárgyalja hosszan, majd immár a második zsolttárra is hivatkozva, abban szereplő párhuzamokkal igyekeznek igazolni, hogy itt is a pogányokon uraságot szerző Dávidról lehet csak szó, Krisztusról semmiképp:

„Mikor azért hallod, hogy Krisztus urunkra ezen vers *ülj az én jobbmra* aplikáltatik, ne véljed, hogy azért lött volna az, mintha história szerint ő róla íratott volna ez psalmus 110, hanem az hasonlóságért, mely hasonlatos cselekedeti Istennek régen mutattatott volt Dávidban, kit ellenségétől megmentett és ellenségi

12 VÁLASZÚTI György, *Pécsi disputa*. Sajtó alá rendezte NÉMETH S. Katalin. Az előszót és a jegyzeteket írta DÁN Róbert. Régi magyar prózai emlékek 5. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981. 446–447.

13 Uo. 447.

felett magasztaltatott volt. Mely Dávid életinek jobb részében az mi Krisztusunk példázatja lehetett, és azokáért ő róla íratott sententiákat gyakorta az apostolok az mi Krisztusunkra magyarázzák.”

Ezen a ponton Válaszúti és a *Pécsi disputa* valami egészen érdekes szempontot rendel Bogáti parafrázisai mellé. Amikor a história szerinti értelmet és a hasonlatosság szerinti applikációt elkülöníti, voltaképpen megmutatja azt a határt, ameddig a Bogáti-Psalterium terjedni akar. Bogáti deklaráltan história szerinti értelemnél megmaradó parafrázisai egyfelől énekelhetővé teszik a bibliai zsoltáranyagot, másfelől a szöveghez rendelik annak elsődleges kontextusát, de az applikációról már lemondanak azt állítva, hogy e parafrázisoknak nem lehet része a lelki értelem, az ezeken a szövegeken messze túl van. Ezzel lényegileg helyezkednek szembe a 16. századi magyar költészet zsoltárparafrázisainak gyakorlataival, és poétikájával.

Nem idézve végig a *Pécsi disputa* e zsoltárral kapcsolatos, a Bogáti parafrázis-hoz képest igencsak polemizáló hangú gondolatmenetét, mely műfajából fakadóan olyasmiket is kimerítően tárgyal, melyeket a verses psalmus nem említhet, néhány ponton érdemes egymás mellé illeszteni a két szöveget remélve, hogy tükröt tartanak egymásnak. Válaszúti hitvitázó prózájában a zsoltár 3. verse a második zsoltárhoz hasonlatosan a szülés és születés kapcsán válik fontossá, és meg is érzékelik vele a háromságtani viták ismert hangneme: „Mert az születésnek harmatja helyett ezt írták volt, hogy (ex utero ante luciferum genui te) az én méhemből, az hajnal csillag előtt szültelek tégedet. Mintha mondatni akartok volna. Én Atyaisten tégedet fiúisten méhemből vagy állatomból szültelek, az hajnalcsillag előtt, az az öröktől fogva. Maga ha valaki az igaz bibliát megtekinti, melyet Hieronimus barát meg nem mocskoltatott, nagyobb hazugságot ez mondásoknál senki nem találhat.”¹⁴ A dorgálásokban sem szegény magabiztos gondolatmenet minden pontját terjedelmessége miatt nem idézve a Dávidra vonatkoztatott következtetést vegyük szemügyre Bogáti versével együtt. „Az az napnak harmatja melyen te születél anyádtól, teneked lött, az az áldásodra, jovodra, és előmeneteledre. Mint ha mondaná: hogy ilyen uraságod legyen teneked, az te életednek rendi eleitől fogván bizonyosságot tött erről, melyben Isten volt segítséged, vezéred és oltalmazód. Legfeljebben bizonyosság volt Isten esküvése, ki fogadást tött volt erről frigykötés szerint, hogy te lennél fejedelem és király.”¹⁵

Bogáti versében ugyanez ugyanezzel az értelemmel a Szentmártoni Szabó Géza-féle kiadásból:

Kezére, hitire az Úr fogadta,
Az bölcs Isten beszédét meg sem bánja,
Hogy az hüthöz ily szerelmedet látja,
Székedet soha más finak nem adja.¹⁵

14 Uo. 449.

15 Uo. 451.

15 A strófát ezúttal a *Szenterzsébeti Bogáthi-kódex* változata alapján modernizáltam. Amint a fenti szinoptikus közlésből is látszik, a két modern kiadás a *Pécsi Simon-énekeskönyv* szövegváltozatát hozza, ez esetben azonban a másik forrás alakja látszik helyesnek.

Nem akarom szaporítani a párhuzamok számát, de egy fontos kérdésre még érdemes kitérni. A zsoltár első sora miatt óhatatlanul magyarázatra szorul a szöveg beszélőjének kivolta.

Válaszúti erről így ír:

„Mondhatnád: Nám az psalmus Dávidénak mondatik, te es azt mondd, hogy Dávidról iratott, hogy lehet azért ő magát maga urának mondani, nevezni?

Felelet: Bizonyos dolog ez, hogy mennyi psalmus beíratott, 150, szám szerint, mind Dávidénak mondatik az közönséges nevezet szerint, és közönséges ítélettel Dávid psalmusinak neveztetnek, de ha ki megtekinti nagy része bölcsektül és egyéb rendeltetett kántoroktól iratott. [...] Ez psalmus 110 is azért mondatik Dávidénak, nem, hogy ő írta volna, hanem hogy az övéi közé számláltatt. [...] Maga az kántor (ki az eklézsia képiben írja ezt psalmust) mondja Dávidot urának ily szókkal: Monda az Jehova az én uramnak, Dávid királynak ülj az én jobbomra, míg ellenségidet vetem lábaid alá etc.” (454.)¹⁶

Ugyan nem a vers kolofónjában, de itt is megjelennek a kántorok:

Igaz hütre hogy az országot vitted,
Isten tiszteletire néped intéd,
Az sátorban kántorit elrendeléd,
Melchisédek király nyomát követéd.

Szépen sorolhatóak lennének a példák, melyeket a Pécsi Disputából Bogáti verse mellé téve a vers olvasásához értelmezési segítséget rendelnek; sajnos csak e két zsoltár esetében vagyunk ilyen szerencsés helyzetben. Az viszont, hogy e két szöveg kapcsolatát Bogáti is szorosnak gondolja, nem másból, hanem akrosztichonjaikból derül ki. A második zsoltár versfejei az Istenes az Masiák szöveget adják ki (nem úgy tagolva a szöveget, ahogy a modern kiadások Isten és a Masiák) ez a mostani az Istenes királyról szavakat tartalmazza. Mindkét esetben az kerül hangsúlyozásra, hogy a vers szereplője isten hű és általa nagy hatalommal felruházott alárendeltje: a királytá felkent Dávid.

A zsoltárparafrázis fogalmába szemlátomást nagyon sokféle szöveg besorolható: olyan is, amelyik egy zsoltármotívum kapcsán polemizál, és olyan is, amely tudatos poétikai szándék mentén nyúl a teljes zsoltárkönyv anyagához.

A 16. századi gyülekezeti énekeskönyvek a század harmadik harmadára a zsoltáros részt inkább kvalitatív, semmint kvantitatív szemlélet alapján alakítják, így kihullik közülük kegyességi szempontok alapján túlon túl gúnyolódó Szkhárosi, és nem, vagy csak jelentős átalakításokkal és ritka esetben kerül bele a bonyolult és a gyülekezeti éneklés számára nem megfelelő Bogáti. E szerkesztési gyakorlat abba az irányba mutat, hogy differenciáljuk a magyar nyelvű zsoltárfordítás műfajait, talán épp a templomi éneklésre alkalmasnak vélt anyaghoz viszonyítva.

¹⁶ VÁLASZÚTI, *Pécsi disputa...*, 454.